

Prof. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK

Adıyaman Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Adıyaman/TÜRKİYE
ihaliltugluk@gmail.com
ORCID

Dr. Jale Zümrüt MENTEŞ

MEB/Öğretmen
Sakarya/TÜRKİYE
edebiyatci7900@hotmail.com
ORCID

**TERCEME-İ ŞERHU'L-'UYÛN FÎ
ŞERH-İ RİSÂLE-İ İBN ZEYDÛN**

Makale Türü: Araştırma Makalesi | Article Information: Research Article
Yükleme Tarihi: 06.07.2023 | Received Date: 06.07.2023
Kabul Tarihi: 24.10.2023 | Accepted Date: 24.10.2023
Yayımlanma Tarihi: 31.10.2023 | Date Published: 31.10.2023

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Tuğluk, İbrahim Halil ve Menteş, Jale Zümrüt, "Terceme-i Şerhu'l-'uyûn fî Şerh-i Risâle-i İbn Zeydûn", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Yıl 9, Sayı 19, Güz 2023, s. 34-51.

Tuğluk, İbrahim Halil and Menteş, Jale Zümrüt, "Terceme-i Şerhu'l-'uyûn fî Şerh-i Risâle-i İbn Zeydûn", *Hikmet-Journal of Academic Literature*, Year 9, Volume 19, Fall 2023, p. 34-51.

10.28981/hikmet.1323705

Prof. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK

Dr. Jale Zümrüt MENTEŞ

TERCEME-İ ŞERHU'L-'UYÛN Fİ ŞERH-İ RİSÂLE-İ İBN ZEYDÛN

ÖZ

Hezliyat türü Dünya edebiyatının yanı sıra Doğu edebiyatında ve İslam âleminde tarihî süreç içinde önemli bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Hezliyyât kelimesi şaka, mizâh manasında Arapça hezl kökünden türemiştir. Hezliyyât ciddi mevzuların mizahî bir üslûpla ele alındığı bir türdür. Arap, Fars ve Türk edebiyatında bu türde kaleme alınmış birçok eser vardır. Bu eserlerin ortaya konması hem türün gelişimini tespit etmek hem de düşünce ve estetik etkilenmeler açısından önemlidir. Bu eserlerden biri de İbn Zeydûn'un er-Risâletü'l-Hezliyye risâlesidir. İbn Zeydûn, er-Risâletü'l-Hezliyye risâlesini vezir Âmir b. İbn Abdûs'a hitaben sevgilisi Vellâde'nin ağzından alaycı bir dille kaleme almıştır.

Memlûkler döneminin önemli âlim ve ediplerinden olan İbn Nübâte el-Mısırî, Endülüs edebiyatına küçük yaşlarda ilgi duymaya başlamış ve Endülüs edebiyatıyla ilgili ürünler ortaya koymuştur. Şerhu'l-'uyûn isimli eserinde İbn Nübâte, Endülüslü şair İbn Zeydûn'un yazdığı hezliyyât türü risâleyi şerh etmiştir.

Karahalil-zâde diye anılan Mehmed Said Efendi, İbn Zeydûn'un risâlesini İbn Nübâte el-Mısırî'nin yaptığı şerhin tercümesi olan Terceme-i Şerhu'l-'Uyûn Fî Şerh-i Risâle-i İbn Zeydûn'u Türkçeye tercüme etmiştir. Bu çalışmada Terceme-i Şerhu'l-'Uyûn Fî Şerh-i Risâle-i İbn Zeydûn adlı eserin tanıtımı yapılmış, eser, tür muhteva ve dil açısından incelenmiştir. Eserde Klâsik Türk edebiyatındaki şerh geleneği ve hezlden bahsedildikten sonra sonra İbn Zeydûn'un, İbn Nübâte'nin ve Mehmed Said Efendi'nin hayatına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Zeydûn, İbn Nübâte, Karahalil-zâde, Hezl, Şerh.

ABSTRACT

The Word "Hezliyyât" derived from the Arabic stem "hezl" in the meaning of joke, humor. Hezliyyât is a genre which handles serious matters in a humorous manner. Arabic, Persian and Turkish Literature have some works in the mentioned genre and one of these works is "İbn Zeydûn er-Risâletü'l-Hezliyye epistle. İbn Zeydûn er-Risâletü'l-Hezliyye was written addressed to vezir Âmir b. İbn Abdûs by his love "Vellâde" in a humorous manner.

Mehmet Said Efendi mentioned as Karahalil-zâde is well-known for his translation "Terceme-i Şerhu'l-'Uyûn Fî Şerh-i Risâle-i İbn Zeydûn" which is also the subject of our thesis study. The mentioned work is the translation of the paraphrase made by İbn Nübâte el-Mısırî for the epistle of İbn Zeydun. Our thesis study "Terceme-i Şerhu'l-'Uyûn Fî Şerh-i Risâle-i İbn Zeydûn" consists of introduction and two chapters. The Introduction includes paraphrasing tradition and "hezl" in the Classical Turkish Literature, life of İbn Zeydûn, his literary characteristics and his works.

The first chapter of our thesis study handles the life of Mehmed Said Efendi, his works and literary characteristics, while the wording, content and form of the work are analyzed in the second chapter. After the analysis, the text was translated with the help of transcription alphabet

Keywords: İbn Zeydûn, İbn Nübâte, Karahalil-zâde, Hezl, Şerh.

Giriş

Muhtelif ilim dallarında yazılmış bir eser, yazı ya da risâleyi daha anlaşılır hâle getirmek maksadıyla kaleme alınmış olan şerhler okurda estetik hâz uyandırmayı amaçlamakta, şiirin anlamının çözümlenmesinin yanı sıra şâirin vermek istediği mesajın da daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

Şerhlerde genel olarak önce şerh edilecek metin verilir. Daha sonra metnin şerhine geçilir. Bu konuda genel olarak iki usûl kullanılır. Birincisinde şârih önce şerh edilen metindeki kelimelerin lügât manasını, gramer yapısını vb. sıralar, daha sonra metindeki asıl kastedilen mânâyı söyler. İkinci usûlde ise birinci usûlün yanı sıra metnin zâhiri özellikleri üzerinde hiç durulmadan doğrudan şerh edilen metnin mânâsı üzerinde durulur (Erdoğan, 1996, 3). *Terceme-i Şerhu'l-'Uyûn Fî Şerh-i Risâle-i İbn Zeydûn* eserinin şerhi birinci usûle uygun olarak yapılmıştır.

1. KLÂSİK TÜRK EDEBİYATINDA ŞERH GELENEĞİ

Klasik Türk edebiyatında şerh çalışmaları Arap ve Fars edebiyatının etkisiyle gelişme göstermiştir. Kütüphanelerimizdeki yazma eserlerin bir bölümünü şerh türü eserler oluşturmakta olup bu eserlerin önemli bir kısmını Farsça yazılmış eserlerin şerhi oluşturmaktadır. Özellikle Abdurrahman Câmî'nin *Baharistan*'ı, Sadi Şirâzî'nin *Bostan* ve *Gülistan*'ı, Feridüddin Attar'ın *Mantıku't-Tayr*'ı, Mevlana'nın *Mesnevisi* gibi bir eserin tamamı veya bir bölümü için yazılan birçok şerh var.

Arap dili ve edebiyatı alanında kaleme alınmış eserlerin de birçok şerhinin yapıldığı bilinmektedir. Arapçanın din dili olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda Arap dilinde telif eserlerin sayıca fazla olması doğaldır. Bu eserler, tüm İslam dünyasını etkilediği gibi Türk dünyasını da etkilemiş, bu eserlerin tercümelemleri Türkçeye yapılmıştır. Türkçeye çevrilen bu eserlerin bir kısmının aynı zamanda şerhleri de yapılmıştır. Arapça kaleme alınan ve etkisi itibariyle geniş bir sahaya yayılan eserlerden birisi de İbni Zeydûn'a ait *Terceme-i Şerhu'l-'Uyûn Fî Şerh-i Risâle-i İbn Zeydûn* adlı eserdir.

2. HEZL TÜRÜNÜN TANIMI, TARİHİ GELİŞİMİ

2.1. Hezlin Tanımı

Hezl, sözlükte “şaka, latife yapmak, eğlenmek” anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir. Hüzâle de aynı anlamda kullanılır (Durmuş, 1998, 304-305). Ebû Abdullah İbnü'l-Arâbî kelimenin sözlük anlamını açıklarken “sert sözün yumuşak ve rahat bir biçimde ifade edilmesi, sözün değişik anlatım tarzlarıyla dile getirilmesi” şeklinde verdiği mâna (*Lisânü'l-'Arab*, “hzi” md.) (Durmuş, 1998, 304-305). hezlin terim anlamına yakındır. Yeni bazı Arapça sözlüklerde bu kavram hezli (çoğulu hezliyyât, hezeliyyât) terimiyle karşılanmıştır (Durmuş, 1998, 304-305).

2.2. Arap Edebiyatında Hezl

Edebî bir tür olarak ilk hezl yazarı Câhiz'dir. Câhiz'e göre hezl “boş ve saçma sözler, zarif sebepler, garip gerekçeler”dir (Durmuş, 1998, 304-305). Kur'ân-ı Kerîm'den iktibas edilen bazı ifadelerde de hezl görülür. Yaşlı bir

kadının Hz. Peygamber'e yaşlılar cennete girecek mi diye sorusuna "Yaşlı kadınlar cennete girmeyecek" demesi hezle örnek olarak gösterilir (Durmuş, 1998, 304-305)

Nuaymân b. Amr ile Süveybî b. Harmele, Hz. Ali, Hz. Ali'nin kardeşi Akîl ve oğlu Hasan, Abdullah b. Ömer, Kâdî Şüreyh, Ebû Damdam gibi ashab da şaka, nükte ve hazırcevaplıkları ile meşhurdurlar (Durmuş, 1998, 304-305). Abbâsîler'in ilk dönemlerinden itibaren çeşitli hezl örnekleri derlenip kaleme alınmış, birçok eser meydana getirilmiştir. Bunlar arasında bir kişiye dair haberleri müstakil olarak toplayanlar bulunduğu gibi ahmak, deli, yalancı peygamber, bedevî, tufeyli, cimri, dilenci, Hâricî, nedim, celîs gibi çeşitli gruplarla halife, vezir, vali, fukaha, kurrâ, muhaddis, müezzin-imam, vâiz, kassas, edip ve şair gibi meslek erbabına ait olanları da vardır. Ancak bu eserlerin hemen hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Câhiz'in Kitâbü'l-Buhalâ', Kitâbü'l-hayevân, el-Beyân ve't-tebyîn'i ile bazı risâleleri içinde (Resâ'ilü'l-Câhiz, el-Cid ve'l-hezl, el-Medâhik, el-Mûlah ve't-turaf, Fartu cehli'l-Kindî, Mufâharetü'l-cevârî ve'l-gilmân) bu tür nakillere sıkça rastlanır. Hezliyyâta yer veren diğer eserler kronolojik olarak şöyle sıralanabilir: Ebû Hiffân el-Mihzemî (ö. 257/871), Ahbâru Ebî Nüvâs; İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-ahbâr; Beyhakî, el-Mehâsin ve'l-mesâvî; İbn Ebû Avn, el-Ecvibetü'l-müskite; İbn Abdürabbih, el-'İkdü'l-ferîd; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, el-Eğânî; İbn Habîb en-Nîsâbü'rî, 'Ukalâ'ü'l-mecânîn; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, el-İmtâ' ve'l-mü'ânese, el-Besâ'ir ve'z-zehâ'ir; Ebû Sa'd Mansûr b. Hüseyin el-Âbî, Nessrû'd-dür; Ebû İshak el-Husrî, Cem'u'l-cevâhir fi'l-mûlah ve'n-nevâdir, Zehrû'l-âdâb; Hatîb el-Bağdâdî, et-Tatfil ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn, el-Buhalâ'; Râgıb el-İsfahânî, Muhâdarâtü'l-üdebâ'; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn, Kitâbü'l-Ezkiyâ', Ahbârü'z-zirâf ve'l-mütemâcinîn; İbn Saîd el-Mağribî, el-Muktetaf min ezâhiri't-turaf; İbn Manzûr, Ahbâru Ebî Nüvâs; Nüveyrî, Nihâyetü'l-ereb; Safedî, Nektü'l-himyân, eş-Şu'ûr bi'l-'ûr; Ebû Bekir İbn Âsım el-Gırnâtî, Hadâ'iku'l-ezâhir; İbşîhî, el-Müstetrafi; Bahâeddin Âmilî, el-Keşkûl, el-Mihlât; Ahmed el-Havfî, el-Fükâhe fi'l-edebî'l-'Arabî; Yûsuf Ahmed Mürüvve, Nevâdiru a'lâmi'l-fükâhe. Bunlardan başka özellikle hamâse türündeki antolojilerde Ebû Temmâm'dan itibaren "el-Mûlah", "ez-Zarf" vb. adlarla anılan bölümlerde hezliyyâta dair örnekler yer almaktadır (Durmuş, 1998, 304-305).

2.3. Fars Edebiyatında Hezl

Fars edebiyatında hiciv, Abbâsî döneminden başlayarak şekil ve muhteva bakımından Arap edebiyatının etkisiyle gelişmiştir (Tokmak, 1998, 449). Klasik Fars edebiyatında hezl, hicve yakın bir türdür. Hatta hezl ve hicvin söylemleri birbirine çok benzemektedir, aralarındaki farklılaşma hezlin eğlenme isteğinden doğmaktadır. Hezl ile hicvi birbirinden ayıran bir başka yön ise müstehcenliği kullanışından kaynaklanmaktadır. Yine de bu farklar çok belirgin olmadığından klasik Fars edebiyatında bu iki türü kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir (Altun, 2018, 28-30)

Fars edebiyatında 10. yüzyılda Lügat-i Fûrs'te hezl yüklü pek çok mısra yer almaktadır. 11. yüzyılda Menûçihri (ö. 1040-1041 ?) ve Unsurî (ö. 1039-1040); 12. yüzyılda ise Senâî (ö. 1131 ?), Sûzenî (ö. 1173) ve Enverî (ö. 1189

?); 13. yüzyılda Sa'dî-i Şirâzî (ö. 1292) hezl ile yoğrulan şiirler kaleme almışlardır. Übeyd-i Zâkânî (ö. 1370), Büshak (ö. 1423-1427) ve Mahmûd Kârî (ö. 15. yüzyılın ikinci yarısı) ise klasik Fars edebiyatı devresinde hezl örnekleri veren önemli Fars şairlerdendir (Altun, 2018, 29).

Klasik Fars edebiyatında hezl, Arap edebiyatındaki gibi söz sanatı ve şiir üslubu olarak kullanılmasını yanısıra hezli amaç edinen nazireler de bulunmaktadır (Zipoli, 2015, 22).

2.4. Türk Edebiyatında Hezl

Hezl türü klasik Türk edebiyatımıza Fars edebiyatından geçmiştir. Fars edebiyatında genel olarak hicivle aynı anlamda kullanılır ama "bir kimsenin kötülendiği, hakkında uygun olmayan şeylerin söylendiği şiir" veya "ahlâk ve edebe aykırı söz" diye de tarif edilmiştir (Pala, 1998, 304-305).

Türk edebiyatında hezl, birini yermek ve ona hak etmediği bir şeyi yakıştırmak üzere genel ahlâk kurallarını zorlayıcı tarzda söylenmiş sözlere denir. Bu bakımdan latife ile hiciv arasında bir konumda bulunur. Belli bir amaca yönelik olması ve kişileri hedef alarak onları gülünç duruma düşürmesi açısından latifeden daha ağır, sövme ve müstehcenlikten arınmış olduğu için de hicivden daha hafif bir mizah türüdür. Ciddi bazı şiirlerin hezl üslûbunda yeniden nazmedilmesine tehzil, hezl türündeki yazı ve şiirlerin toplandığı mecmualara da "hezliyyât mecmuası" adı verilir (Pala, 1998, 304-305).

Hezl, en şiddetli yergiler olan hicivlerden başlayarak zem, kadh, şetm, ta'riz, latife (mülâtafa), mutâyebe gibi mizah içeren edebî türlerle karıştırılmıştır. Mizahî türlerin pek çoğunda yer alan şakacılık, alaya alma, ahlâka ve edebe aykırılık gibi birbirine benzeyen, hatta bazan iç içe bulunan özelliklerin kesin çizgilerle ayrılması zordur. Bu konuda yapılmış bazı tasniflere göre hezl "alay ederek küçük düşürme" biçiminde tanımlanmış, alt kademesine ta'riz (sataşma ve taşlama), üst kademesine de zem (kınama), hiciv (yergi), şetm ve kadh (sövgü) konulmuştur (Levend, 1970, 40; Mengi, 126).

Divan şiirinde hezlin sınırları çoğunlukla aşılmış, kaba şakaya, sövgüye gidildiği de olmuştur. Bu nedenle benzer özellikler gösteren ürünler çoğunlukla hiciv ve hezl başlığı altında verilmişlerdir. Divan edebiyatının mizahî ürünleri arasında yer alan latife, hezl, mülatafa, mutayebe, hiciv, tehzil vb. birbirinden belirgin şekilde ayrılmamıştır (Batislam, 2013, 236).

Hezliyyât mecmualarında nezih beyitlerin yanısıra küfür içeren beyitler de vardır. Hezller yazıldıkları dönemin edebî ve tarihî şahsiyetleri hakkında da bilgiler vermektedirler.

Klasik Türk edebiyatında hezllerini mecmua haline getiren önemli müellifler şunlardır: İshak Çelebi (ö. 944/1537), Âşık Çelebi (Meşâirü's-şuarâ'sında örnekleri vardır), Nihâlî Câfer Çelebi (Âşık Çelebi'nin Meşâirü's-şuarâ'sında örnekleri vardır), Nev'îzâde Atâî (İÜ Ktp., TY, nr. 319), Bahâî-i Küfrî (İÜ Ktp., TY, nr. 3005), Hevâî (İÜ Ktp., TY, nr. 2816, 3298, 3444), Osmanzâde Tâib (hezleri çeşitli mecmualarda kayıtlıdır), Tırsî İbrâhim (A.

Sırrı Levend kitapları arasında, bk. Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 155), Kânî (İÜ Ktp., TY, nr. 3027, 5604), Seyyid Osman Sürûrî (İÜ Ktp., TY, nr. 1597), Süleyman Fâik (İÜ Ktp., TY, nr. 9577), Bayburtlu Zihni (İÜ Ktp., TY, nr. 9601). Bu mecmualarda yer yer hezliyyât tanımına uymayan, yaşanmış küçük hikâyeler de mevcuttur. Edirneli Güftâ (ö. 1088/1677), *Teşrifâtü's-suarâ* adlı tezkiresinde 106 şairi hezl üslûbuyla anlatmıştır. Kimi zaman divan şairleri başka şairlerin gazel veya kasidelerini tahmis veya tesdis ederek ya da müstezat haline getirerek hezlâmiz manzumeler de yazmışlardır Nevizâde Atayî, Bahayî-i Küfrî, Hevayî, Kâni ve Sürûrî hezliyyâtı gibi (Pala, 1998, 304-305).

Türk edebiyatında hezlin yaygın kullanım şekillerinden biri de tehzîldir. Genellikle içinde bulunulan zamanı ve şartları eleştirmek için söylenen tehzîlde nükte esastır.

Millî Edebiyat Dönemi'ndeki mizah dergilerinde divan şairlerinin gazel ve manzumelerinin tehzîllerine yer verilmiştir. Nedîm'in, "Tahammül mülkünü yıktın Hülâgû Han mısın kâfir / Aman dünyâyı yaktın âteş-i sûzan mısın kâfir" matlalı gazelini Hüseyin Kâmî, Hüseyin Cahit Yalçın hakkında yazdığı, "Siyâset mülkünü yıktın Ohannes Han mısın kâfir / Bütün ahrârı kızdırdın kızıl sultan mısın kâfir" matlalı bir gazelle tehzîl etmiştir (Pala, 1998, 304-305).

3. İBN ZEYDÛN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ, ESERLERİ

3.1. Hayatı, Edebî Kişiliği

Asıl adı Ebü'l-Velîd Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. Gâlib el-Mahzûmî el-Endelüsî (ö. 463/1071) (Er,1999: 464-466). olan şair aynı zamanda vezirdir. 1004 yılında Kurtuba'da doğmuş, Müslümanların İspanya'yı fethi sırasında oraya giden Benî Mahzûm Araplarındandır. Baba ve anne tarafından Endülüs Emevî Devleti'nde yüksek düzeyde görevler almış seçkin bir ailedendir. Anne tarafından dedesi Ebû Bekir Muhammed vezirlik ve kadılık görevlerinde bulunmuştur. Babası ise Kurtuba'da kadılık ve Kurtuba yönetiminde danışmanlık yapmıştır. İbn Zeydûn ilk eğitimine babasından aldığı derslerle başlamıştır. On bir yaşında iken babasını kaybedince anne tarafından dedesiyle İbn Zekvân ve Ebû Bekir Müslim b. Ahmed el-Kurtubî gibi hocalardan öğrenim görmüştür. Arap dili ve edebiyatı, tefsir, hadis ve fıkıh okumuştur. Bunların yanı sıra tarih ve coğrafya ile ilgilenmiştir (Er,1999, 464-466).

İbn Zeydûn Arap kültürüyle yetişmiştir. Risaleleri Arap şiirleriyle, atasözleriyle, hikmetli sözlerle, Arap kahramanlarıyla ile doludur. İbn Zeydûn'un yaşadığı dönemde vezirler hem yazar hem şairdir (Dihya,1955:67).Belagat ve edebiyatın seyrinde vezirlerin büyük bir etkisi vardır. Edebiyatın konumu vezirlikle eş değer hale gelmiştir. Hatta vezirlik makamı Arap ve Müslüman olmasa dahi tüm edebiyatçıların ulaşabildiği bir makam haline gelmiştir. İbn Zeydûn da bu vezirlerin içinde en önde gelen kişidir.

İbn Zeydûn, öğrendiği dil ilimleriyle, edip ve şairlerin hikâyeleriyle, Arap atasözleri ve tarihi olaylarla, adil ilimleri ve diğer ilimlerdeki başarısıyla

şair ve ediplerin önde gelenlerinden biri olmuştur. İbn Zeydûn çok zeki biridir. Ayrıca adil, insaflı, güvenilir, muhafazakâr, dindar bir kişiliğe sahiptir. Bu özelliklerini şiirlerinde de göstermiştir (Hasan, 1995, 48).

İbn Zeydûn 422/1030 yılında İbn Cehver'in vezirliğini yapmıştır. O dönemde yirmi sekiz yaşındadır. İbn Cehver İbn Zeydûn'u "iki vezirlik sahibi" olarak isimlendirmiştir. Bu isim görüş ve istişareleriyle devlet yönetiminde melike yardımcı olan vezire takılan isim olması münasebetiyle çok önemlidir. Ayrıca bu durumundan dolayı hem devlet başkanıyla müşaverelerde bulunurdu hem de yönetimde söz sahibi idi (Hasan, 1995, 48).

İbn Zeydun'un Vellâde'ye karşı tutkusu ve karşıdakini aşağılar şeklindeki tavırları İbn 'Abdûs gibi dönemin önemli devlet adamlarının kendisine kin duymasına sebep olmuştur. Ayrıca İbn Zeydûn'un yaşının küçük olmasına rağmen sahip olduğu makamı ve geniş nüfuzu iftiralara maruz kalarak hapse girmesine yol açmıştır (Dihya, 1955, 167). Daha sonra hapisten kaçarak İsbiliye'ye gitmiştir. İsbiliye'de Mu'tadîd b. 'Abbâd tarafından iyi karşılanmasına rağmen sevgilisi Vellâde'nin ve Kurtuba'daki dostlarının hasretine dayanamamış, gizlice şehir yakınındaki Zehra'ya dönmüştür (Er, 1999, 464-466). Buradan Kurtuba'daki dostlarına mektuplar yazarak Emir Ebu'l-Hazm b. Cehver katında şefaathçi olmalarını istemiştir. Dostlarının girişimleri sonucu affedilmiş ve Kurtuba'ya dönmüştür (Er, 1999, 464-466). Birkaç ay sonra Ebu'l-Hazm ölmüş, yerine geçen Ebu'l-Velîd Cehver ile olan dostluğu sayesinde eski itibarına kavuşmuş ve vezir olarak tayin edilmiş, bir müddet Endülüs'ün diğer yönetimleriyle Kurtuba yönetimi arasında Ebu'l-Velîd'in elçiliğini yapmış ancak tekrar Kurtuba'yı terk etmek zorunda kalmıştır.

İbn Zeydûn, Mu'tadîd'ı överek onun zaferlerini ile getirmiştir. Mu'tadîd 461/1069 yılında vefat edince, yerine oğlu Mu'temed geçmiştir. Mu'temed babasının yerine başa geçince İbn Zeydûn da vezirlik görevine devam etmiş (İbn Kesir, 1966, 127), kısa bir sürede Mu'temed Endülüs'ün pek çok şehir ve bölgesine hâkim olmuştur. Ama İbn Zeydûn'a haset eden kişiler İbn Zeydûn'un hasta ve yaşının ileri olmasına aldırış etmeden İsbiliye'de Yahudilere karşı çıkan bir isyanı bastırma görevini ona vermesi için Mu'temed'e baskı yapmışlardır. Mu'temed'e karşı gelemeyerek görevi kabul eden İbn Zeydûn, bu yolculuğa ve bu ağır göreve dayanamayıp vefat etmiştir (Menteş, 2022, 13)

Devlet adamlığının yanı sıra aynı zamanda iyi bir şair olan İbn Zeydûn, yeni şiirin eski şiirden kopmaması gerektiğine inananlardandır. Şiirlerini neo-klasik bir tarzda oluşturduğu için kendisine "Batı'nın Buhtürî'si" lakabı verilmiştir. Şairin şiirlerinde tabiat tasvirleri ağır basmaktadır. Aşk şiirlerinde usta olduğu gibi mersiyelerinde de çok başarılıdır. Methiyeleri ve dinî şiirler de ise başarısızdır (Er, 1999, 464-466).

İbn Zeydûn'un aşk şiirlerinin en tanınmışsı, hapisten kaçıp İsbiliye'ye gittiğinde sevgilisi Vellâde için yazdığı elli beyitlik kasidedir. İbn Zeydûn'un büyük bir beğeni kazanan bu kasidesine nazîreler yazılmıştır. Safiyyüddin el-Hillî, Selâhaddin es-Safedî ve Ahmed Şevkî ona nazîre yazan şairler arasında zikredilebilir. İbn Zeydûn, nesir alanındaki risâlelerinde genellikle tarihî

şahsiyetlere ve olaylara ve eski Arap mesellerine yer vermiştir (Menteş, 2022, 11-13).

3.2. Eserleri

3.2.1. Dîvân

İbn-i Zeydûn'un Dîvânı 167 şiirden oluşmaktadır. 81'i kaside 85'i mukattaa bir tanesi rezecedir. Kasidelerinin iki tanesi muhammestir. Beyit sayısı 2678'dir. İbn Zeydûn'un, hayatta iken şiirlerini bir divanda toplayıp toplamadığı hakkında kesin bilgi yoktur. August Cour, İbn Zeydûn'un şiirlerini, çağdaşlarından birinin bir divanda topladığını söylemiştir (Akçay, 2016, 60).

Divanı, birçok araştırmacı tarafından çalışılmıştır. İlk tahkikli neşri Mısır'da Kâmil Kîlânî ve 'Abdurrahmân Halîfe tarafından 1932 yılında yapılmıştır. Daha sonra Kerem Bustânî (Beyrut 1951), Muhammed Seyyid Kîlânî (Kahire 1956), 'Alî 'Abdul'azîm (Kahire 1957), Kerem Bustânî ikinci defa (Beyrut 1384/1964), Hannâ el-Fâhûrî (Beyrut 1410/1990), Yûsuf Ferhât (Beyrut 1411/1991), 'Abdullâh Senede (Beyrut 2005) ve 'Umer et-Tabbâ'(Beyrut) tarafından olmak üzere toplam sekiz defa yayımlanmıştır. Mahmûd Subhise seçtiği bazı şiirleri İspanyolcaya tercüme etmiştir. Ayrıca Arapça metinleriyle birlikte *Ibn Zaydun Poesias* adıyla neşretmiştir (Akçay, 2016, 61).

3.2.2. er-Risâletü'l-Hezliyye

İbn Zeydûn er-Risâletü'l-Hezliyye risâlesini, Vezir İbn Abdûs'a hitaben sevgilisi Vellâde'nin ağzından alaycı bir dille kaleme almıştır. Risale 160 satır ve 6,5 sayfa hacindedir. Risâlede bazı sosyal olaylara yer verilmektedir.

Risâlede Câhiz'in Risâletü't-terbî' ve't-tedvîr'inin etkisi açıkça görülmektedir. Eser, İbn Nübâte el-Mısırî tarafından Serhu'l-'uyûn fî şerhi Risâleti İbn Zeydûn adıyla şerhedilmiştir. (İstanbul 1275; Kahire 1278, 1290, 1377/1957). Bu şerhi Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim tahkik ederek yayımlamıştır (Kahire 1383/1964). Karahalilzâde Mehmed Saîd Tercüme-i Şerhü'l-'Uyûn Fî-Şerhi Risâle-i İbn-i Zeydûn adıyla Türkçeye çevirmiştir (İstanbul 1257). Eser Muhammed Fevzî Mustafa tarafından Selâsü resâ'il fi'l-hicâ' içinde (Kuveyt 1401/1981) ve Johann Jacob Reiske tarafından Latince tercümesiyle birlikte (Leipzig 1755) yayımlanmıştır (Er, 1999, 64-466).

İbn Zeydûn, bu risalesinde aşkta da rakibi olan vezir Ebu 'Âmir İbn 'Abdûs'u caydırmak için nesirdeki tüm edebi gücünü göstermeye çalışmıştır ama bu risaleyle rakibini mağlup edememiştir (İbn Nübâte, s. 1).

3.2.3. er-Risâletü'l-Ciddiyye

İbn Zeydûn, son hapis günlerinde Kurtuba emîri Ebu'l-Hazm'e bir risale yazmıştır. Kaynaklarda bu risale *er-Risâletü'l-ciddiyye* olarak geçmektedir. 140 satır ve 5,5 sayfadan ibarettir. Risalede haksız bir şekilde hapsedildiğini için emîre sitem etmektedir. Ayrıca emîr için yaptığı hizmetleri de anlatmış, hapisteki zor şartlardan şikâyet etmiştir. Farkında olmadan işlediği hatalar için özür dilemiş ve bunun neticesinde emîrden affedilmeyi istemiştir.

Risale, Salâhuddîn Halîl b. Aybek es-Safedî (ö. 764/1363) tarafından serhedilmiştir. *Tamâmu'l-mutûnî şerhi risâleti İbn Zeydûn* adıyla neşredilen bu şerhi önce Muhammed Reşîd es-Saffâr (Bağdat 1909) sonra ise Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire 1969) tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır. Mustafâ İnânî de *İzhâru'l-meknûn fî risâleti'l-ciddiyye li İbn Zeydûn* adıyla risalenin bir şerhini yapmıştır. Risale, ayrıca Besthorn tarafından yapılan Latince çevirisi ile birlikte 1889'da Kopenhag'da basılmıştır. Risâlenin en geniş şerhini ise Ebû Bekr Muhammed 'Alîm *ed-Durru'l-mahzûn fî şerhi Risâleti İbn Zeydûn* adlı eseriyle yapmıştır (Kahire, 1926) (Er, 1999, 465-466).

3.2.4. er-Risâletu'l-Bekriyye

İbn Zeydûn er-Risâletu'l-Bekriyye adlı eserini, hapisten firar ettikten sonra hocası Ebû Bekr b. Musellim'e yazmıştır. İbn Zeydûn'un Ebu'l-Hazm İbn Cehver döneminde hapse atıldığı kaynaklarda yer almaktadır. İbn Zeydûn, bu risalesinde, başışlanmak için hocasından aracılık yapmasını istemiştir. İbn Zeydûn, hükümdarı, haksızlığa uğradığına inandırmak ve kendisini affetmesi için ona risaleler ve şiirler yazmıştır (es-Safedî, el-Vâfi, VII/56-57). Bunun yanında samimi dostu ve çocukluk arkadaşı Ebu'l-Hazm'ın oğlu Ebu'l-Velîd'e ve hocası Ebû Bekr b. Musellim başta olmak üzere bir takım dostlarına da aracılık yapmaları için istirham risaleleri göndermiştir. Fakat hiçbir sonuç vermemiştir (Aykaç, 2016, 38). Hapisten firar ettikten sonra bir süre Kurtuba'da saklanmış sonra İsbîliye'ye gitmiş ve daha sonra tekrar Kurtuba'ya dönmüştür. Ama yakalanma korkusundan dolayı Medînetu'z-Zehrâ'da saklanmıştır. Buradan dostlarına aracılık yapmaları için yazılar göndermiştir. *er-Risâletu'l-Bekriyye*'si de bu risalelerden biridir. Risalesinin girişinde, hapisten firarını eleştirdiği için hocasına sitem etmesine rağmen bu eleştirileri hocasının samimiyetinden kaynaklandığını düşünmektedir. Risalenin devamında hocasına mahkeme sürecindeki tutarsızlıkları, hapsedilme nedenini ve sürecini anlatmaktadır. Haklılığını ve dolayısıyla masumiyetini belirttikten sonra hapisanedeki zorluklardan yakınmıştır. Af edilme umudunu kaybettiğinden ve hapisanenin zor şartlarından dolayı firar ettiğini ve firarının mazur görülmesini istemiştir (Akçay, 2016, 65).

Bu risale İbn Zeydûn'un eksik olmasına rağmen günümüze ulaşan en uzun risalesidir. Hacim olarak 215 satır ve 8,5 sayfadan oluşmaktadır. Diğer risalelerine göre iktibaslardan daha az yararlanmış, seciye de neredeyse hiç başvurmamıştır. Ayet, hadis, atasözleri ve şiirleri uygun yerlerde kullanımı ve edebi açıdan ise diğer tüm risalelerinden daha güçlü bir risale ortaya koymuştur (Akçay, 2016, 65).

3.2.5. er-Risâletu'l-Muzafferîyye

İbn Zeydûn, bu risalesini Batalyevs emîri Seyfuddevle Ebû Bekr İbnü'l-Eftas el-Muzaffer'e yazmıştır. Risalesinde el-Muzaffer'e hürmetlerini sunduktan sonra ona olan muhabbeti dile getirmiştir. Önceki risalelere göre istihada daha az başvurmuştur. Bu risalesini diğer risalelerinden ayıran en önemli özelliği şekilsel olarak baştan sona secili olmasıdır. Risale, 61 satır ve yaklaşık 2,5 sayfa hacmindedir (Akçay, 2016, 65).

3.2.6. er-Risâletu'l-'Âmiriyye

İbn Zeydûn bu risaleyi, İsbîliye'deki dostu ve aynı zamanda el-Mu'tazîd'in veziri Ebû 'Âmir b. Mesleme'ye İsbîliye'ye iltica etmeden önce Kurtuba'da iken yazmıştır. Risalesinde, dostu Ebû 'Âmir'e ve veziri olduğu el-Mu'tazîd'a sevgilerini dile getirmiştir. Onları methettikten sonra Ebû 'Âmir'den kendisine yardımcı olmasını talep etmiştir.

İbn Zeydûn, bu risalesinde diğer risalelerine göre edebi sanatlara daha az yer vermiştir. Anlatımı sade ve akıcıdır. Hacim olarak 43 satır ve 2 sayfayı bulmayan kısa bir risaledir (Akçay, 2016, 66).

3.2.7. er-Risâletu'l-'Abbâdiyye

İbn Zeydûn'un iki farklı risalesi *er-Risâletu'l-'Abbâdiyye* olarak isimlendirilmiştir. İbn Zeydûn her ikisini de 'Abbâdîlerin emîri el-Mu'tazîd'a yazmıştır. İlk risalesini hapisten firar ettikten sonra ve Ebû 'Âmir İbn Mesleme'ye gönderdiği risaleden sonra yazmış, İsbîliye'ye iltica etme isteğini dile getirmiştir. Diğer risalesini ise Kurtuba'dan ayrılıp İsbîliye'ye gittikten sonra yazmıştır. Her iki risalede de el-Mu'tazîd'ı methetmiştir. Bu risalelerin metni kısadır, anlatımı sadedir (İbn Bessam, 91-92).

3.2.8. et-Tebyîn fî hulefâi Benî Umeyye bi'l-Endelus

İbn Zeydûn, tarih alanında *et-Tebyîn fî hulefâi Benî Umeyye bi'l-Endelus* adlı bu eseri yazmıştır. Ancak bu eser günümüze ulaşmamıştır (Akçay, 2016, 67).

4. MÜTERCİM MEHMED SAİD EFENDİ, HALİLEFENDİZÂDE HAYATI EDEBİ KİŞİLİĞİ, ESERLERİ

4.1. Hayatı, Edebi Kişiliği

Birgili Kara Halil Efendi'nin oğlu olan Mehmed Said Efendi İstanbul'da doğmuştur. Karahalilzâde diye de bilinir. İyi bir medrese tahsili görmesinin yanı sıra babasının ilim meclisinde de bulunmuştur. Eğitimini tamamladıktan sonra 1118'den (1706) itibaren İbrâhim Paşa, Hoca Hayreddin, Dâvud Paşa, Sahn-ı Semân ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik yapmıştır (Özcan, 2003, 523-524.) Daha sonra 1133'te (1721) Yenişehir bab nâibliğine getirilmiş, iki yıl sonra aynı yerin mevleviyetine tayin edilmiştir. 1141'de (1728-29) Bursa kadılığına getirildikten sonra aynı yıl Mekke kadılığı pâyesine ulaşmıştır. 1148'de (1735) tayin edildiği İstanbul kadılığındaki başarısı sebebiyle 1152'de (1739) yeniden getirilmiştir. Bu görevde dört yıl daha kalmıştır (Özcan, 2003, 523-524). 13 Zilkade 1152'de (11 Şubat 1740) Anadolu kazaskerliğiyle görevlendirilmiştir. Rebûlâhir 1154'te (Haziran 1741) ise bu görevden azledilmiştir. Şevval 1159'da (Kasım 1746) Rumeli kazaskerliği pâyesi almış ve 28 Rebûlevvel 1161'de (28 Mart 1748) fiilen bu göreve tayin edilmiştir. I. Mahmud, Mehmed Said Efendi'yi 27 veya 28 Şâban 1162'de (12 veya 13 Ağustos 1749) şeyhülislâmlığa getirmiştir. Aynı yıl Bahçekapı'da oturduğu evinde yangın çıkmış bütün eşyasını ve kitaplarını kaybetmiştir. 26 veya 27 Cemâziyelâhir 1163'te (2 veya 3 Haziran 1750) Selânik kadısının oğlu Abdürrahim Efendi ile birlikte şeyhülislâmlık

makamından azledilmiştir. Her ikisi de Bursa'ya sürgün edilmiştir (Özcan, 2003, 523-524).

Mehmed Said Efendi'nin Şeyhülislâmlık müddeti dokuz ay yirmi iki gün sürmüştür. Azlinden sonra Bursa'ya yerleşerek kendini ilme vermiştir. 28 Cemâziyelevvel 1168'de (12 Mart 1755) Bursa'da vefat etmiştir. Mezarının Emîr Sultan Türbesi civarında bulunduğu nakledilmesine rağmen Üftâde Camii Kabristanı'na defnedildiği de kayıtlarda vardır. Mehmed Said Efendi üzerine aldığı vazifeyi yerine getirme hususunda çok titizdir, âlim ve âdil bir kişidir, ama kabalığı ve haşinliği sebebiyle pek sevilmemiştir (Özcan, 2003, 523-524).

4.2. Eserleri

4.2.1. Tercüme-i Sülvan-ı Mutâ'

İbn Zafer'in menkıbe ve hikâyelerinden oluşan Sülvanü'l-mutâ' fî 'udvânî'l-etbâ' adlı eserin Türkçe tercümesidir (Özcan, 2003, 523-524).

4.2.2. Aynî Tarihi Tercümesi

Lâle Devri'nde Sadrazam Damad İbrâhim Paşa'nın gayretleriyle bazı tercüme faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bedreddin el-Aynî'nin İkdü'l-cümân fî târîhi ehli'z-zamân adlı eserin bunların içinde önemli bir yeri vardır. Bu eserin umumi tarihini Türkçeye çeviren heyetin içinde Mehmed Said Efendi de yer alır. Mehmet Said Efendi eserin 387-430 (997-1039) yılları olaylarını kapsayan dördüncü bölümünü tercüme etmiştir (Süleymaniye Ktp., Beşir Ağa, nr. 469). Bu eser Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde kayıtlı bulunmaktadır. (Revan Köşkü, nr. 1465) Halil kıssasından Yahyâ b. Zekeriyâ kıssasına kadar olan hadiseleri ihtiva eden bir nüshanın başında Mehmed Said'e ait olduğu kaydı bulunmasına rağmen muhtevassından ona ait olmadığı anlaşılmaktadır. Mehmed Said Efendi'nin bir tefsirinin bulunduğu kaydedilmekle beraber (İA, V/1, 160) kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır (Özcan, 2003, 523-524).

4.2.3. Terceme-i Şerhu'l-'Uyûn Fî Şerh-i Risâle-i İbn Zeydûn

İbn Zeydûn'un risâlesine İbn Nübâte el-Mısırî'nin yaptığı şerhin tercümesidir (İstanbul 1257) (Özcan, 2003, 523-524).

5. TERCEME-İ ŞERHU'L-'UYÛN FÎ ŞERH-İ RİSÂLE-İ İBN ZEYDÛN

5.1. Adı ve Yazılış Tarihi

Eserin tam adının *Tercüme-i Şerhü'l-'Uyûn Fî-Şerhi Risâle-i İbn-i Zeydûn* olduğu eserin mukaddime bölümünde belirtilmiştir. Eserin sonunda yer alan tarihten eserin 1257 yılında bitirildiği anlaşılmaktadır. *Min ğayri istihkâk takvîm-i vakâyi' nezâretiyle kesb nadâret eylemiş olan bendegân devlet-i 'alînüñ bî-nâmı seyyid-i Mustafa sâminüñ marifet-i kemterânesiyle peyveste-i hüsn-i hitâm olmuştur. O âhir saferül-hayr sene 1257* (Menteş, 2022, 23).

5.2. Yazılış Sebebi

Tercüme-i Şerhü'l-'Uyûn Fî-Şerhi Risâle-i İbn-i Zeydûn adlı eserin yazılış sebebini müellif eserde şöyle belirtmiştir: İbn-i Zeydûn'un sevgilisi ve Endülüs Emevî Halifelerinden Müstekfî Bîllah Muhammed bin Mustansır-ı Bîllah ibn-i Müstazhar Bîllah Abdurrahman halifenin kızı olan Zelîhâ gibi güzel yüzlü Vellâde'nin ağzından Vezir İbn Abdûs'e yazdığı alaylı risâlenin şerhidir. Müellif eserin yazılış sebebini eserde belirtmiştir (Menteş, 2022, 23).

5.3. Şerh Metodu

Eserin şerhinde şöyle bir metod takip edilmiştir: Mukaddime bölümünde sebeb-i te'lifi açıklanan eser; mukaddime, şerh metni ve hâtimeden oluşmuştur. Şerhte ayet ve hâdislerden istifade edilmiş, kelime şerhi yapılmıştır. Kelimelerin ya da kelime gruplarının gramer özellikleri verilmiş, eklerin dilbilgisi tahlilleri yapılmış, Arapça cümleler açıklanmış, şerh sırasında çeşitli edebî sanatlar zikredilmiş, önemli ve gerekli yerlerde okuyucuya bazı bilgiler, metin şerh edilirken beyitte geçen hayvan ve bitki isimleriyle ilgili bilgiler ve şârihin, yaşadığı dönemle ilgili âdetler, gelenekler, inanışlar hakkında bilgiler verilmiştir (Menteş, 2022, 23). Konunun daha iyi anlaşılması için hâtıralar, hikâyeler, kıssalar anlatılmış, daha önce yazılmış eserlerden iktibaslar yapılmıştır. Şârih uygun yerlerde şiirlere de yer vermiştir. Bunun yanısıra eserde sıkça tasvirler, alıntı cümlelere, manzum bölümlere ve diyaloglara yer verilmiş, Farsça ve Arapça kelimelerin etimolojisi üzerinde durulmuştur. Metinde geçen şahıs ve yer isimleri hakkında bilgi verilmiş, târihî hâdiseler îzâh edilmiştir.

5.4. Dil ve Üslûp

Tercüme-i Şerhü'l-'Uyûn Fî-Şerhi Risâle-i İbn-i Zeydûn adlı eserin dili Türkçedir. Ancak başta iktibas ve müellifin kaynak gösterdiği alıntılar olmak üzere Arapça sözcükler de bulunmaktadır. Farsça kelimeler de eserde sık kullanılmıştır. Tamlamaların çoğu Farsça ve Arapça ağırlıklıdır. Eserde çok fazla deyim ve atasözü olup çoğu zaman ağır bir dil kullanılmıştır. Uzun cümlelerin yanı sıra kısa cümleler de mevcuttur. Ayetlere ve hadislerle sıkça yer verilmiştir. Eserde birçok hikâye ve menkıbelere yer verilerek tahkiye metodu kullanılmıştır. Yazar bu metodu kullanırken bazen araya girerek betimlemeler yapmıştır.

5.5. Muhtevâ

Din insanlık tarihi boyunca sosyal yaşamda önemli bir yer tutmuştur. Klasik Türk edebiyatı ürünlerinde dinî kavramlara sıkça yer verilmektedir. Klasik Türk edebiyatı ürünleri gözden geçirildiğinde gerek nesir gerekse manzum yapıtlarda dinî malzemenin, ayet ve hadislerin; teolojik birikimin varlığı dikkat çekmektedir. *Tercüme-i Şerhü'l-'Uyûn Fî-Şerhi Risâle-i İbn-i Zeydûn*'da Tevhid, Kur'an, peygamber gibi birçok dinî muhteva yer almaktadır.

Tercüme-i Şerhü'l-'Uyûn Fî-Şerhi Risâle-i İbn-i Zeydûn'da yer alan peygamberler şunlardır: Hz. Âdem, Hz. İbrâhim, Hz. İshâk, Hz. Yakûb, Hz.

Yûsuf, Hz. Şu'ayb, Hz. Mûsâ, Hz. Harûn, Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman, Hz. İdris, Hz. Meryem, Hz. İsâ, Hz. Yûşa', Hz. Hızır ve Hz. Muhammed.

Hz. Âdem, insanlık tarihinin babası olarak, iş ve işleyişte dinler tarihinde karşımıza çıkan, edebî eserlere konu olan birçok yönüyle eserde zikredilmiştir. Evlad acısını ilk duyan, ilk defa selâmlaşan, ilk defa toprağı işleyen, ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem (as)'e İblis secde emri geldiği zaman kibirlenip Allah'ın bu emrine isyan etmiştir.

Eserde Zerdüştlük anlatılırken Hz. Şuayb peygamberin de bahsi geçmiştir. Tercüme-i Şerhü'l-'Uyûn Fî-Şerhi Risâle-i İbn-i Zeydûn'da Hz. Musa kıssası anlatılırken Tevrat'tan yararlanılmıştır. Tercüme-i Şerhü'l-'Uyûn Fî-Şerhi Risâle-i İbn-i Zeydûn'da Hz. Davut ile Hz. Süleyman arasında geçen kıssaya yer verilmiştir. Ayrıca Hz. Süleyman ile Belkıs arasında geçen kıssa da eserde anlatılmıştır.

Hz. İsa'nın ayetlerde bildirilen mucizeleri; babasız olarak doğması, beşikte iken konuşması, Allah'ın kutsal kitaplarını, Tevrat'ı, İncil'i ve Kur'an'ı bilmesi, çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıp, nefesiyle canlandırıp uçurması, doğuştan kör olanı, alaca hastalığını iyileştirmesi, ölüyü diriltmesi, insanların yediklerini ve saklayıp biriktirdiklerini haber vermesi, kendisinden sonra gelecek kutlu insanı, Hz. Peygamberi "Ahmet" ismiyle haber vermesi sayılabilir. Hz. İsa'nın bu mucizeleri Allah'ın ona ruhundan üflemesinden kaynaklanmaktadır. *Tercüme-i Şerhü'l-'Uyûn Fî-Şerhi Risâle-i İbn-i Zeydûn'da Hz. İsâ' (as)'nın bazı mucizelerine ve Hz. Meryem'e de yer verilmiştir.*

Tercüme-i Şerhü'l-'Uyûn Fî-Şerhi Risâle-i İbn-i Zeydûn'da Hz. Ebubekir döneminden yapılan Yermük Savaşı'ndan da bahsedilmiştir. Eserde Hz. Ömer'den bahsedilirken Hz. Ömer ile Mütemmem arasında geçen bir diyaloga yer verilmiştir. Hz. Ömer, Mütemmem'den Mütemmem'in kardeşi Malik için yazdığı mersiye gibi kendi kardeşi Zeyd için de yazmasını ister. Mütemmem ise benim kardeşim de sizin kardeşiniz gibi olsaydı hiç üzülmezdim cevabını verir.

Hz. Osman zamanında İslam alemiyle ilgili pek çok siyasi karar alınmıştır. Sosyal ve kültürel çalışmalar, fetihler Hz. Osman'ın halifeliğinde hız kazanmış, Kuran-ı Kerim onun zamanında çoğaltılmaya başlanmıştır. Hilafetin ilk dönemleri huzurlu, sakin geçmiştir; ancak daha sonraki yıllarda kaos, karışıklık ortaya çıkmıştır. Bu kaos zamanında Yezdicerd Merv'de katledilmiştir.

Dört halifenin sonuncusu olan Hz. Ali, Hz. Osman şehit edildikten sonra halifelik makamına getirilmiştir. Hz. Ali'nin ismi eserde Sıffin savaşı, özdeyişleri, hadis rivayetleri, cengâverliği vb. çeşitli konular münasebetiyle geçmektedir.

Eserde Ashâb-ı Kirâm'dan Hâlid b. el-Velîd, Hansâ, Hind bint Amr, Abdullâh b. Ebî Ümeyye, Enes b. Mâlik, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ahnes b. Şerîk, Ebû Süfyân, Alkame b. Ulâse, Zübeyr b. Avvâm'dan bahsedilmiştir.

İncelenen *Tercüme-i Şerhü'l-'Uyûn Fî-Şerhi Risâle-i İbn-i Zeydûn*'da, cennet ehli olan kişilerden bahsedilmiş, ayrıca. Hz. Âdem'in cennetten ihraç edilmesi olayı anlatılmıştır. Eserde hem cennet kelimesi hem eş anlamlısı olan behişt kelimesi kullanılmış, "Dirilip mezarından kalkma, Allah'ın huzurunda durma" anlamına gelen kıyamet kelimesi Hz. Harun ve ashabının kıyamete kadar arza ulaşamayacakları anlatılırken kullanılmıştır.

Din, Allah tarafından peygamberler aracılığı ile insanlara ulaştırılan ilahî bir kanundur. Dinin kurucusu Allah, muhatabı insanlardır. *Tercüme-i Şerhü'l-'Uyûn Fî-Şerhi Risâle-i İbn-i Zeydûn*'da İslâm dini ile ilgili kaidelere yer verilmiş, mezhepler açıklanmıştır. Müslümanlar ve Müslümanların inançlarından bahsedilmiş; iyilik-kötülük, inkâr ve kâfir, günâh ve günâhkâr gibi dini vasıflara yer verilmiştir. Şehitlik makamının sevapları, günahlardan tevbe edilmesi, afvlar kabul edildikten sonra o kişilere lutf ve nimet ihsan edileceği bildirilmiştir. Hatta afv istenirken karşıdaki kişinin sevdiği birinden şefaatçi olması gerektiği anlatılmıştır.

"İyilik, iyi, faydalı iş ve fayda" anlamlarına gelen hayır, Allah'ın emrettiği, sevdiği hoşnut olduğu davranışları yerine getirmek demektir. Sözlükte "kötülük, fenalık ve kötü iş" demek olan şer de Allah'ın hoşnut olmadığı, sevmediği, meşru olmayan, işlenmesi durumunda kişinin ceza ve yergiyeye müstehak olacağı davranışlar demektir.

Tercüme-i Şerhü'l-'Uyûn Fî-Şerhi Risâle-i İbn-i Zeydûn'da ibadet ile ilgili hususlar da bulunmaktadır. Hz. Âdem'in iki oğlu Hâbil ve Kâbil, Allah'a, bağlılıklarını ifade etmek üzere, kurban takdim ederler. Hâbil, kurban için mallarının arasından en iyi ve gösterişli olanı seçer. Kâbil ise en kötü ve cılız olanını seçer. Üstelik onu da gönül rızasıyla seçmemiştir. Bunun üzerine Allah Teâla, Hâbil'in kurbanını kabul eder; çünkü o, bu ibadeti gönül hoşnutluğu içinde, Allah'ın rızasına ermek üzere yapmıştır. Gönül rızasıyla ve en güzel şekilde Allah'a yönelmeyen Kâbilin kurbanını ise kabul etmez.

Namaz, İslam'ın beş şartından biri olan ibadettir. Kur'an'da günün belli vakitlerinde kılınması gerektiği ifade edilmiştir. Namaz kılmak için de abdest şartı belirtilmiştir. Kur'an ayetlerine göre namaz bir temizlenme aracıdır. Aynı zamanda Allah'ı anarak teslimiyetini yaratıcıya gösterme şeklidir. *Tercüme-i Şerhü'l-'Uyûn Fî-Şerhi Risâle-i İbn-i Zeydûn*'da namaz mevzusu anlatılarak gece namazının efdal oluşu üzerinde durulmuş ayrıca eserde İskender zamanında ayin yapıldığı anlatılmıştır.

Nefis, ruh, beden, öz, cevher, varlık anlamına gelir. Tasavvufta ise bu kelime genellikle insanı kötülüğe sevk eden ve günah işlemesine neden olan benlik anlamında kullanılır. Nefsin mertebeleri toplam 7 aşamadan oluşur. Nefsin bu mertebeleri *Tercüme-i Şerhü'l-'Uyûn Fî-Şerhi Risâle-i İbn-i Zeydûn*'da anlatılmıştır.

Hz. Peygamber'in sağlığında dinî hayata ve hukukî ilişkilere dair meselelerin çözümü için içtihadı başvurulsa da neticede bu çözümler vahyin kontrolü altında bulunuyordu. Onun vefatıyla birlikte bu imkân sona erdiği gibi İslâm coğrafyasının genişlemesi sebebiyle icthadî meselelerin sayısında

önemli bir artış ortaya çıktığından icthadlar artmıştır. Akabinde fıkıh çalışmaları hızlanmış, zaman zaman farklılaşmalardan dolayı bir ekolleşme halini almıştır. Fıkıhın disiplin haline gelme süreci dört fakihin çalışmalarıyla belirginleşmiştir. *Tercüme-i Şerhü'l-'Uyûn Fî-Şerhi Risâle-i İbn-i Zeydûn*'da Ebû Hayyân Tevhidi, İbn Sînâ, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, İbnü'l-A'râbî, Râbia el-Adeviyye, Muhammed el-Bâkır, Ebû Mansûr, Ebû Ubeyde, Câbir bin Hayyân gibi mutasavvıf şahsiyetler çeşitli yönleriyle zikredilmiştir. Ayrıca Asmaî, Eflâtun, Aristo, Câhiz, Askerî, Hasan b. Abdullah, Batlamyus, Câlînûs, Vâsıl b. Atâ, Mâlik b. Nüveyre, Mütemmim b. Nüveyre, Hâris b. es-Simme, Ca'd b. Dirhem gibi önemli alimlerin hayatlarının bazı bölümlerine yer verilmiştir.

Eserde Alî Âmir b. Tufeyl, Lebîd b. Rebîa, Necâtî Bey, Sehl b. Hârûn, Sâlih b. Abdilkuddûs, İbnü'l-Mukaffa', Hâtim et-Tâî, Ferezdak, Eksem b. Sayfî, Abîd b. Ebras, Ebü'l-Esved ed-Düelî gibi şairlere yer verilmiştir. Eserde İbn Haccâc el-İşbîlî, Muâviye b. Ebî Süfyân, Ahnef b. Kays, Süleymân b. Abdilmelik, Velîd b. Abdülmelik, Muâviye bin Ebu Süfyân, Hârûn er-Reşîd, Fazl b. Yahyâ b. Bermek, Cengiz Han, Nazzâm, Ya'küb b. İshâk, Ebû Müslim-i Horâsânî, Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi, Mansûr, Abdullâh b. Tâhir, İsfendiyâr, Züleyhâ, Ebû Cehl, Sâm, Hâm, Yâfes, Yezîd b. Mühelleb, İskender, Âmir b. Sa'sa, Abdullah b. Muâviye, Ömer b. Abdilazîz, Herkül, Yûsuf ve Züleyhâ Nemrud, Efrâsiyâb, Siyâvuş, Erdeşîr, Zülkarneyn, Şâhnâme, Dahhâk, Cem, Ferîdun, Mus'ab b. Zübeyr, Hâlid b. Safvân, İbn Cemmâz, Enes b. Mâlik, Hâlid b. Abdillâh b. Kasrî, Deccâl gibi önemli tarihî-efsânevî şahsiyetler, hükümdarlar, vezirler yer almaktadır.

Leylâ ve Mecnûn'un hikâyesi, mecaz ve mazmunlar vasıtasıyla Türk edebiyatında çok ilgi görmüştür. *Tercüme-i Şerhü'l-'Uyûn Fî-Şerhi Risâle-i İbn-i Zeydûn*'da bu hikâyeye yer verilmiştir. Bunun yanı sıra son ilâhî din olan İslâm dininin yanı sıra Şuubiyye, Nasrani, Zerdüştlük, Mecûsîlik, Ateşperest (Ateşgede) gibi dinler ile ilgili bilgiler yer almakta; Bedir Gazvesi, Kâdisiye Savaşı, Yermük Savaşı, Kadimiye vakası gibi tarihi olaylara; tabiat olaylarına, hayvanlara, bitkilere de yer verilmektedir.

Kısacası *Tercüme-i Şerhü'l-'Uyûn Fî-Şerhi Risâle-i İbn-i Zeydûn*; dinî, tarihî, sosyal, tabiat gibi birçok alana ışık tutacak kapsamlı bir eserdir.

Sonuç

İbn Zeydûn, Endülüs'te edebiyat ve siyaset alanında kendinden bahsettirmiş önemli âlimlerdendir. Hayatının büyük bir kısmını, Endülüs'te çeşitli devletlerin hâkimiyeti altında vezirlik yaparak geçirmiştir. Başarılı bir devlet adamı olmasının yanı sıra belîğ tasvirler içeren şiirleri de çok başarılıdır. Şiire olan kabiliyeti kendini nesirde de göstermiş ve bu durum İbn Zeydûn'u vazgeçilmez yapmıştır.

İbn Zeydûn tarafından ortaya konan nâzım ve nesir örnekleri Endülüs edebiyatının önde gelen unsurlarından sayılır. Onun şiirlerine pek çok nazîre yazılmış, eserleri muhtelif şerhlere konu olmuş, şiirlerinin toplandığı "*Dîvân*"ı birçok kez tahkik edilip yayımlanmıştır. *Serhu'l-'uyûn* isimli İbn Zeydûn'un risâlesini İbn Nübâte el-Mısırî şerh etmiştir. İbn Zeydûn bu risâleyi, sevdiği

kadına yazılan bir mektuba cevaben, sevgilisinin ağzından alaycı bir üslupla yazmıştır. Bu risâle, içeriğindeki telmih, kinâye sanatlarının ve ağır edebî ifadelerin çokluğu sebebiyle şerh edilmeye muhtaç eserlerdendir. Ayrıca İbn Zeydûn'un risâlesi, Endülüs edebiyatının inceliklerine dair örnekler ihtivâ etmesi sebebiyle dönemin edebiyatını anlamak adına önemli bir kaynaktır. *Serhu'l-'uyûn* ise bu risâlenin ele alındığı ve en ince ayrıntısına kadar şerh edildiği en önemli eserdir. Bu sebeple İbn Zeydûn'un risâlesini anlamak ve onun edebî üslûbundaki incelikleri görmek isteyenlerin başvuracağı öncelikli kaynaklardandır. Genel olarak bakıldığında İbn Nübâte'nin, İbn Zeydûn'un risâlesi üzerine çok çalıştığı, şerhini özenle hazırladığı gözlenmiştir.

Terceme-i Şerhu'l-'Uyûn Fî Şerh-i Risâle-i İbn Zeydûn eserinin mütercimi Karahallizâde diye anılan Mehmed Said Efendi iyi bir tahsile sahip olmasının yanı sıra kazaskerliği, kadılık, şeyhülislamlık gibi görevlerde bulunmuştur. Mehmed Said Efendi'nin âlim ve âdil bir kişi olduğu, ancak kabalığı ve haşinliği sebebiyle pek sevilmediği kaydedilmektedir. İbn Zeydûn'un risâlesine İbn Nübâte el-Mısırî'nin yaptığı şerhin tercümesi olan *Terceme-i Şerhu'l-'Uyûn Fî Şerh-i Risâle-i İbn Zeydûn* eseriyle ünlüdür.

Terceme-i Şerhu'l-'Uyûn Fî Şerh-i Risâle-i İbn Zeydûn klâsik şerh metoduna bağlı kalınarak şerh edilmiştir. Eserde birçok farklı kaynak kullanılmış, bu kaynaklardan alınan bazı rivâyetlere yer verilmiş, çeşitli konulara değinilmiştir. Tercümede meseller ve kişiler hakkında ayrıntılı bilgi verilmeye özen gösterilmiştir. Kişiler hakkında bilgi verildikten sonra, varsa o kişilere ait kaside, gazele de yer verilmiştir. Eserin dili Türkçedir. Ancak başta iktibas ve müellifin kaynak gösterdiği alıntılar olmak üzere Arapça sözcüklerin de kifâyeti bilinmektedir. Eserde yer alan Arapça ve Farsça kelimeler, beyitler açıklanmıştır. Eserde dönemin özelliklerine yer verilmiştir. Eserde Arapça ve Farsça tamlamalar çokca kullanılmış, kelime tahlileri yapılmıştır. Eser 13. yüzyılda yazılmıştır. Anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Endülüs'ün sosyal hayatına dair önemli ipuçları içeren eserde menkıbelere yer verilmiştir. Ayet ve hadislerden yararlanılmıştır. Bu açıardan *Terceme-i Şerhu'l-'Uyûn Fî Şerh-i Risâle-i İbn Zeydûn* Arap dili ve edebiyatı, Türk Dili ve edebiyatı ve tarih alanlarında yapılacak çalışmalara kaynaklık edebilecek önemli bir eserdir.

Kaynakça

Abdü'l-azim, Ali. *İbn Zeydûn*. Kahire: Dâru'l-ma'ârif, 1953.

Altun, İrem Işıl. *Klasik Türk Şiirindeki Tehzile Türev İlişkileri Üzerinden Metinlerarası Bir Yaklaşım* Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Akçay, Halil. *Endülüslü Edip ve Şair İbn Zeydûn ve Divanı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016.

Aksoyak, İsmail. Hakkı. "Metin şerhi". *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Haz. Mustafa İsen vd. Ankara: Grafiker Yayınları.

Batıslam, Hanife Dilek. "Divan Edebiyatında Latife ve Hezl". *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/ 22 (2013), 229-242.

- Bilgin, Azmi. "Eski Türk Edebiyatında Şerh". 1. *Kayseri ve Yöresi Kültür Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni Bildiriler*, Kayseri (12-13 Nisan 2001).
- Ceylan, Ömür. "Şerh". *DİA*, 38/ 565-568. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- De Vaux, C.D. "Şerh". *İslam Ansiklopedisi*, 11/429. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1979.
- Durmuş, İsmail. "Hezl". *DİA*.17/304-305. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Doğan, Muhammed Nur "Metin Şerhi Bakımından Klâsik Türk Edebiyatı Kaynaklarına Toplu Bir Bakış". *I. Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu*, Ankara, (17-18 Ocak 1992).
- Ebu'l Hasan Ali İbn Bessâm. *ez-Zahîre fî Mehâsini Ehli'l-Cezîra*, Beyrut: Dâru's-Şekâfe, 1997.
- el-Fâhûrî. Beyrût: Dâru'l-Cil.
- Er, Rahmi. "İbn Zaydûn". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Dergisi* IV/1 (1985),175-194.
- Erdoğan, Mustafa. "Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel Bir Bakış". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1997) 286-293.
- es-Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek. *Tamâmu'l-mutûn fî Şerhi Risâleti İbn Zeydûn*, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Thk.). Bağdat: Matba'atu'l-vilâye, 1909.
- Gazal, 'Adnân Muhammed, *Masâdiru Dirâseti İbn Zeydûn*. Kuveyt, 2004.
- Hâfız, Rakîk. *el-Gazel fî Dîvâni İbn Zeydûn*. Sâmid Yayınları, 2003.
- İbn Dihye. Ebu'l-Hattâb 'Umer b. el-Hasan el-Kelbî, el-Mutrib min eş'ârî ehli'l-'Magrib, İbrâhîm el-Ebyârî, Hâmid 'Abdulmecîd, Ahmed Ahmed Bedevî (Thk.), Kahire: el-Matba'atu'l-Emîriyye, 1954.
- İbn Nübâte. Ebû Bekr Cemaluddîn Muhammed b. Muhammed el-Mısırî, *Serhu'luyûn fî şerhi risâleti İbn Zeydûn*, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (thk.), Beyrut: el-Mektebetu'l-'asriyye,1978.
- Levend, Agah. Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi, Cilt 1 (Giriş)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- Levend, Agah. Sırrı. *Divan Edebiyatı*. İstanbul:Enderun Kitabevi, 1984.
- Mengi Mine. *Divan Şiirinde Yergi Amaçlı Söz Sanatları, JTS, XX* (1996), 126-132.
- Menteş, Jale Zümrüt. *Terceme-i Şerhu'l-'uyûn fî Şerh-i Risâle-i İbn Zeydûn (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstirüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2022.

- Özcan, Tahsin. "Halilefendizâde Mehmed Said Efendi". *DİA*. 28/523-524, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Pala, İskender. "Hezl". *DİA*. 17/305-306, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Pekolcay, Necla. "Metin Şerhi". *I. Eski Türk Edebiyatı Kollojumu*. Ankara, 1992.
- Saraç, M. A. Yekta. *Şerhler, Türk Edebiyatı Tarihi*. (2. Baskı). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.
- Sinanoğlu, Mustafa. "İbadet". *DİA*. 19/233-235, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Tanyıldız, Ahmet. *İsmâil Rusûhi-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevi (Mecmu'atu'l-Letâyif ve Matmuratu'l-Ma'ârif)(I.Cilt)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Tokmak, N.A. "Hiciv". *DİA*. 17/ 449-450, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Yeniterzi, Emine. Metin Şerhi İle İlgili Görüşler. *I. Eski Türk Edebiyatı Kollojumu*, Ankara (17-18 Ocak 1992).
- Yeniterzi, Emine. Metin Şerhi İle İlgili Görüşler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 5 (1999), 59-68.
- Zipoli, Riccardo. *İrreverent Persia, Invective, Satirical and Burlesque Poetry from the Origins to the Timurid Period (10th to 15th Centuries)*. Leiden: Leiden University Press, 2015.